

Uplatnění trestní represe jako „ultima ratio“ může být za stávajícího materiálního pojetí trestného činu a materiálního pojetí dalších institutů poměrně sporné z toho hlediska, zda přichází v úvahu až tehdy, když beztrestnost nelze řešit prostřednictvím *stupně nebezpečnosti pro společnost*, anebo zda jde o kritérium, které se projevuje již při řešení otázky, zda byla naplněna materiální stránka určitého trestného činu, či dokonce o kritérium, podle něhož se posuzuje otázka *protiprávnosti* jako znaku skutkové podstaty trestného činu. Dosavadní judikatura v tomto směru rozhodně neposkytuje uspokojivou odpověď. Poněkud jinak by tomu mělo být v návrhu nového trestního zákoníku, který je založen na formálním pojetí trestného činu a formuluje subsidiaritu trestní represe jako jednu ze zásad trestní odpovědnosti, takže pak odpadnou pochybnosti o jejím vztahu k materiální podmínce trestnosti činu. V praxi však bude nepochybně alespoň zpočátku sporné, kdy lze dospět k závěru o tom, že k ochraně práv *nepostačuje uplatnění odpovědnosti podle jiných právních předpisů*. Navíc se domnívám, že nikoli všechny skutkové podstaty obsažené ve zvláštní části návrhu odpovídají tomu, co by měl zákonodárce respektovat z hlediska pojetí trestního práva jako „ultima ratio“.

Ubližování dětem – nebezpečná rodina

Senta Radvanová

ÚVODEM

1. V historii lidské společnosti dítě nezaujímalo žádné výjimečné postavení zasluhující speciální ochranu v právním řádu, zvláště pak v oblasti ochrany tělesné integrity. V této stati se chceme věnovat právě tomuto problému. V mnohých starověkých společenstvích byly ženy a děti zcela bezprávnými bytostmi, vzpomeňme např. na lidské oběti při kultovních příležitostech, kdy obětování dětí bylo samozřejmostí. Děti byly vystavovány krutému zacházení, prodeji do otroctví a dalším, modernímu, civilizovanému člověku zásadně nepředstavitelným praktikám. A tu na začátku 21. století náhle shledáváme, že míra krutosti a neschopnost potlačit v sobě vůli směřující k ubližování dítěti u dospělých jedinců vůbec nevymizela, naopak stále pokračuje. Co se však změnilo, jsou morální a právní normy, které společnost přijala a dává jim zejména pomocí právního řádu, ale i jiných, zejména výchovných systémů (náboženských i sekulárních), průchod. Nejen legislativa závazně vyjadřuje právní ochranu dítěte (a to ve všech ohledech), ale též státní i mezinárodní systémy udržují exekutivní činnosti, které mají účinně děti ochraňovat proti negativnímu působení lidí, event. i jiných subjektů.

2. Vývoj lidského jedince od narození do dospělosti je (oproti jiným živočišným druhům) velmi zdoluhavý a náročný. Změny, které postupně přinesla uplynulá dvě století, zvýšily celkovou náročnost na jedince a jeho dosažení schopnosti samostatné existence v moderní civilizované společnosti. Příprava na tuto existenci se podstatně prodloužila a klade nároky nejen na fyzickou kondici dítěte, ale zejména pak na rozvoj jeho psychiky a osvojení si základů vzdělání a dovedností umožňujících důstojný život dospělého člověka. Tohoto cíle člověk nemůže dosáhnout bez působení rodiny – vlastní anebo náhradní či jiného pečujícího a ochraňujícího společenství – a vzdělávací soustavy. V současné době, zvláště v prostoru Evropy, odpovídá stát za poskytnutí bezplatného základního vzdělání všem dětem bez rozdílu. Taktéž moderní společnost

je ve vlastním zájmu povinna dětem poskytnout základní bezplatnou zdravotní péči. Rodiče totiž (a to z nejrůznějších důvodů, jež jsou předmětem mnoha vědeckých sociologických a jiných zkoumání), nepočítají se smrtí dítěte v útlém věku jako se samozřejmostí. Ještě v 19. století docházelo ve většině rodin nejméně k jednomu úmrtí novorozence či batolete. S dalším porodem se počítalo jako se samozřejmostí. V tomto se současná rodina diametrálně liší od předchozích generací. Není tomu tak ovšem všude – vysokou dětskou úmrtnost vykazuje většina rozvojových zemí.

DÍTĚ V RODINĚ

Svým uspořádáním, právními zárukami, způsobem života a mnoha dalšími faktory je rodina uváděna vždy na prvním místě jako žádoucí způsob života člověka, univerzálně přijímaný s možností uspokojit materiální i duchovní existenci společenství dospělých a jejich nedospělých dětí. Rodina jako ideální model vzájemného působení, jež se realizuje soužitím a vytvářením domácnosti v nejširším pojetí základních potřeb člověka, včetně pocitu bezpečí, je ideálním společenským útvarem, jehož základní model je téměř bezchybný. Tak tomu ovšem je pouze v pojetí ideálním. Realita ukazuje na širokou škálu problémů, jimiž je současný „portrét rodiny“ provázen a pozměňován.¹

Prostředí rodiny, jemuž materiální rámec vytváří společná „domácnost“, je ono místo, kde se předpokládá, že ho ovládá vzájemná důvěra a pocit odpovědnosti a v neposlední řadě též ve své vzájemnosti emocionální vztahy muže, ženy a dětí. V prostoru domácnosti vedou tito lidé společný život, v podstatě opakujícím se způsobem ve všech jeho nejkonkrétnějších projevech.

„Je známým faktem, že toho, čeho se člověk odváží ve svém domově v přítomnosti manžela a členů své rodiny, bez pocitu, že by mu mohl někdo „ublížit“ trestnou činností, by se mnozí neodvážili vně své rodiny, v jiné společenské skupině. Je tomu tak proto, že rodinné soužití, domov, je tím nejvlastnějším místem na světě, které má dát člověku pocit osobního bezpečí, životní a lidské jistoty. Specifika manželského a rodinného soužití nesou v sobě i druhou stránku problému. Domníváme se, že mnohé trestné činy (přestupky i přečiny), které kdyby k nim došlo jinde než v rodině, by byly stíhány, protože skutkovou podstatu trestného činu naplňují. Dochází-li k nim však v rodině, nevychází

¹ Srov. RADVANOVÁ, S. Portrét rodiny (na pozadí právního řádu). *Zdravotnictví a právo*, 2004, roč. 8, č. 2, s. 15-22.

tato trestná činnost často najevo, a proto nedojde ani k jejímu stíhání, ani k potrestání pachatele.“²

Ideální model rodinného soužití je stále uznáván nejvyššími sociologickými, psychologickými i dalšími autoritami. Nikdo nepopírá, že **rodina je pro dítě nejideálnějším společenstvím, v němž se může plně rozvíjet. K tomu je ovšem třeba dodat: má-li tohoto naléhavého požadavku být dosaženo, musí jít o rodinu stabilní a bezpečnou v nejširším slova smyslu.**

Česká společnost postupně po roce 1989 začala rozšiřovat své poznatky o skutečnostech týkajících se poruch a deformací rodinného soužití. Byla publikována řada odborných prací o domácím násilí (obecně), o násilí na dětech v rodině i mimo rodinu. Tento příspěvek omezuje jen na problematiku násilí na dětech, a to v rodině (jak již bylo výše zmíněno).

POČÁTKY ÚSILÍ O OCHRANU DĚTÍ V DEVADESÁTÝCH LETECH 20. STOLETÍ

1. Již v červnu roku 1991 se v Praze uskutečnila **mezinárodní** konference o týraném a zanedbávaném dítěti (ve světě šlo již o třetí takovou konferenci).³

První **národní** konference zabývající se problematikou týraných a zanedbávaných dětí, se konala v listopadu 1994 v Mostě za účasti cca dvě stě padesáti účastníků. Pořadatelem této velmi potřebné „tribuny názorů a výměny zkušeností a zejména výsledků moderních teoretických poznatků“ byla Společnost sociální pediatrie České lékařské společnosti J. E. Purkyně, ve spolupráci s Dětským domovem pro děti do 3 let věku v Mostě. Na této konferenci

² Tento názor autorka publikovala v r. 1978 v monografii „O rodině, manželství a dětech“, str. 94. K tomu je třeba dodat, že autorka v té době ještě neznala pojem „domácí násilí“, které v tehdejší společnosti, ač existovalo, nebylo podrobeno zvláštnímu právnímu režimu ani speciálnímu zkoumání.

³ Podrobnou zprávu o konání této konference podala autorka v článku „Poznatky k právní problematice týraného a zanedbávaného dítěte“, *Právo a zákonnost*, 1992, roč. 40, č. 3, s. 168-174.

V závěru své zprávy tehdy autorka napsala: „Považuji za nutné říci, že ochrana dětí proti týrání a zanedbávání a sociálně-právní ochrana mládeže vůbec, nemůže čekat na to, až u nás bude fungovat dokonalá demokratická společnost s prosperujícím tržním mechanismem a přibývajícím blahobytem občanů. Děti musí být chráněny i v dobách nedostatku, revolucí či převratů, protože jsou budoucností národa.

Přepych, jakým by bylo nedbat na ochranu práv dětí, si tak malé národy, jako jsou naše, a nadto s depopulačním trendem, prostě nemohou dovolit. Nehledě na to, že je zde především hledisko všelidské, humánní – ochrana slabých a bezmocných.“

byly předneseny příspěvky vynikající úrovně několika zahraničními účastníky. Významným pro českou teorii a praxi se stal komplex deseti příspěvků nazvaný „Diagnostika“, který směřoval k rozboru současné české praxe – byl konstatován značný pokrok, leč současně poukázáno též na mnohé nedostatky. Zejména bylo konstatováno, že nejčastěji je dětem ubližováno jejich rodiči nebo spolužijícími partnery, ale k psychologickému vyšetření těchto osob nedochází; také se stává, že psychiatrické vyšetření diagnostikuje u rodiče psychopatické znaky, ale obvodní lékař není informován. Mostecká konference byla věnována též tématu prevence. Velmi zasvěcený příspěvek o prevenci CAN přednesl prof. Z. Matějček.

Mostecká konference znamenala pro českou veřejnost věnující se problematice týraného a zanedbávaného dítěte významný „milník“ a vstřícné, cílevědomé rozhodnutí tuto problematiku v celé její naléhavosti řešit.⁴

Pokud jde o právní rámec společenské problematiky různých patologických jevů chování či deformace vztahů v rodině, nutno upozornit, že obě konference proběhly v poměrně krátké době, a to již za účinnosti Úmluvy o právech dítěte (srov. č. 104/1991 Sb.). V první polovině devadesátých let minulého století byla ovšem tato Úmluva, jakožto stěžejní právní základ ochrany všech práv dítěte, vnímána jen úzkou vrstvou odborníků. Ani právní praxe, ba ani politická praxe si k tomuto významnému dokumentu (jakož i k jiným závažným mezinárodními smlouvám) nevytvořily bližší, zralejší a respektující vztah.

Úsilí odborníků však nepolevilo. Významnou se v tomto směru stává publikační činnost a později i průběžné pořádání různých setkání na seminářích, event. konferencích. Nezanedbatelný vliv na pozitivní přístup k problému důsledné ochrany ohrožených dětí měla i účast na různých zahraničních setkáních a získávání dalších zkušeností.⁵

2. Stěžejním dílem se v roce 1995 stala monografie autorů Dunovského, Dytrycha, Matějčka a dalších „Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě“.⁶

⁴ V podrobnostech srov. RADVANOVÁ, S. Ohrožené děti – setrvalý stav? *Právní praxe*, 1994, roč. 40, č. 4, s. 237-240.

⁵ „V srpnu 1996 se ve Stockholmu uskutečnil Světový kongres proti komerčnímu sexuálnímu vykořisťování dětí. Mnoho významných lidí zde dalo najevo, jak silně je jim proti myslí, že ještě dnes, na konci druhého tisíciletí našeho letopočtu, se na světě vyskytují lidé, kteří dokáží sexuálně vykořisťovat a zneužívat děti“ – srov. str. 38 an., WEISS, P. a kol. *Sexuální zneužívání, pachatelé a oběti*. Praha: Grada, 2000.

⁶ Vyd. Grada Publishing, 1995.

Sledovat další publicistický, mediální, zejména však odborný vývoj postoje společnosti ke zkoumané problematice je již poměrně náročné. Nutno konstatovat, že významně v řadách odborníků zájem o tuto problematiku stoupá, přístup nabývá na odbornosti (z hlediska teorie i praxe). Odborníci i veřejnost se začínají mnohem intenzivněji zabývat širokou škálou patologie „fungování“ rodinných vztahů „za zavřenými dveřmi“. Převážně neziskové organizace začínají usilovat o postih domácího násilí, formulují na řadě získávaných zkušeností své požadavky, mimo jiné též pokud jde o právní úpravu. V podstatě lze říci, že násilí na dětech je sice sociálním jevem, to proto, že k němu snadněji a ve specifických souvislostech dochází i mimo rodinu (dítě je totiž mnohem snadněji dosažitelnou obětí násilného činu než dospělý), ale pokud jde o násilí na dítěti uvnitř rodiny, nejčastěji se překrývá v různých směrech a případně částečně s domácím násilím páchaným vůči dospělému.

3. Po roce 2000 můžeme pozorovat značný rozvoj literárních prací věnovaných násilí na dětech, zejména též pokud jde o jejich sexuální zneužívání.⁷ Je zcela zřejmé, že proud znalých odpůrců ubližování dětem značně zesílil. K tomu přispěl nejen vznik a práce různých humanitárních organizací, vědecké zkoumání a rodičí se vůle společnosti a její reprezentace chránit nejvyšší zájem dětí. Zejména pak – byť v rozvoji znalostí o násilí na dětech – tempem velmi pomalým se začíná zlepšovat postoj státních orgánů k této problematice a vůle poskytnout společenské praxi kvalitní legislativní i exekutivní nástroje pro oblast prevence i sankcionování „ubližování“ dětem.

4. Legislativní místa začala věnovat větší pozornost implementaci Úmluvy o právech dítěte, event. dalších závazných mezinárodních dokumentů teprve koncem devadesátých let minulého století a v dosud uplynulých letech nového tisíciletí.

Právní ochraně dítěte se podrobněji věnuje od 1. 8. 1998 zákon o rodině, který byl k uvedenému datu podstatně novelizován. Prvním podstatným krokem v oblasti sociálně-právní ochrany dětí bylo přijetí zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí. Současně ovšem probíhá proces, který bychom mohli označit jako „plné uvědomování si“ působnosti Úmluvy o právech dítěte a respektování právních pravidel v ní zakotvených. V oblasti trestního práva pochopitelně byla základní ochrana dětí před činy poškozujícími jejich

⁷ Např. DUNOVSKÝ, J. a kol. *Problematika dětských práv a komerčního sexuálního zneužívání dětí u nás a ve světě*. Praha: Grada Publishing, 2005; WEISS, P. a kol. *Sexuální zneužívání, pachatelé a oběti*. Praha: Grada Publishing, 2000.

vývoj a zdraví průběžně stanovena vždy. Podle odborníků však trestní soudnictví postihovalo jen „špičku ledovce“. Nepotrestaných násilných činů vůči dětem, jež se odehrávaly za zavřenými dveřmi rodinné domácnosti, bylo a ještě i dnes je nepochybně mnohem více (např. v oblasti sexuálního zneužívání).

Zabýváme-li se podrobněji pohledem na uplynulý vývoj společenského přístupu ke zkoumané problematice, shledáváme, že právě přístup k rozvoji právní úpravy ochrany dítěte byl pomalý, někdy až váhavý. Jistá nechuť měnit právní úpravu některých tradičních vztahů byla v uplynulých deseti letech velmi citelná. Vztah rodiče a dítěte byl po staletí v oblasti soukromého práva vnímán jako vztah nadřazenosti a podřazenosti (viz „moc otcovská“, event. „moc rodičovská ...“⁸).

5. Rovné právní postavení v rodičovském vzájemném vztahu bylo u nás přijato teprve v zákoně o rodině (zákon č. 94/1963 Sb. s účinností od 1. 4. 1964). Šlo o významný právní krok, který je později plně potvrzen Úmluvou o právech dítěte. **Dítě v žádném ohledu není objektem výkonu jakékoli péče** (výchovné, zdravotní, sociální), ať se jedná o sféru práva soukromého či veřejného. Je vždy plnoprávním subjektem konkrétního právního vztahu; pokud zejména pro svůj nízký věk není schopno svá práva a povinnosti posoudit a uplatnit, musí tak učinit ten, který je v konkrétním případě jeho zákonným zástupcem (rodiče, poručník, opatrovník). Takový zástupce je vždy povinen působit výlučně tak, aby chránil nejvyšší zájem dítěte a zabezpečil jeho prospěch. Do podvědomí veřejnosti vstupují tyto základní právní zásady určující vzájemné postavení rodiče a jeho dítěte zdlouhavě a s individuálními obtížemi. Tradiční myšlení a představa o rodinném životě zapustily v české populaci, kde se navíc svobodné demokratické myšlení obtížně rozvíjelo, silné kořeny.

Netolerantní a direktivní, resp. autoritativní, myšlení poznamenává téměř každého, kdo v dětství prošel nevládným rodinným prostředím. I jeho pozdější úsudky, resp. rozhodování ve společenské oblasti, bývá tak silně, většinou nevědomky, ovlivňováno.

NEBEZPEČNÁ RODINA

1. Zdravému tělesnému a psychickému vývoji dítěte stojí v rodinném soužití v cestě mnohé překážky. Jsou charakteru **objektivního – např. chudoba, sociální vyloučení, neschopnost přizpůsobení se průměrným společenským**

⁸ Právo nad životem a smrtí dítěte (ius vitae et necisque) bylo v antickém Římě zrušeno teprve v roce 374. „Rodičovská moc“ byla co by pojem opuštěna českým zákonodárcem teprve v roce 1964.

požadavkům a pravidlům. Jsou tu však často nebezpečnější překážky, spočívající v subjektivních vlastnostech a projevech osob, které o dítě pečují, event. s ním žijí v konkrétní rodinné společnosti. Tyto vlivy, jež dítěti a jeho rozvoji ubližují, nejsou omezeny na určitou společenskou vrstvu. Jejich projevy většinou neovlivňuje ani vzdělání, ani dostatek hmotných prostředků, ba ani intelekt a nadání pro konkrétní lidskou činnost. Taktéž talent, zručnost, píle apod. – tedy vesměs vysoce společensky hodnocené vlastnosti nečiní konkrétního jedince neschopným ubližovat dítěti. I takoví lidé, shodou různých – někdy nechtěných okolností, vytvářejí rodinný vztah podstatně deformovaný.

Konkrétní příčiny a formy ohrožení dítěte v rodině jsou podrobně definovány a systematicky utříděny i v české odborné literatuře, která byla zmíněna a která je dnes již úctyhodná. Zejména definování syndromu CAN, jeho projevů a forem a dalších otázek s ním spojených, má mít své nezastupitelné místo ve znalostech lidí, jejichž práce a další činnost je zaměřena do oblasti ochrany dětí.⁹

2. Podle našeho názoru je poměrně značně rozšířena forma syndromu CAN spočívající ve svém aktivním projevu v nadávkách, ponižování, strašení, stresu, šikaně, agresi. Její pasivní forma se projevuje nedostatkem podnětů (směřovaných k dítěti) a zanedbaností duševní i citové. Zejména v rodinách, kde se oba projevy této formy CAN dlouhodoběji projevují, je dítě bezprostředně ohroženo. Často k takovému rodinnému soužití dochází v rodinách nestabilních (existují ovšem i další důvody takového chování rodičů k dítěti) a rodina se stává pro dítě nebezpečnou. Záludnost přítomnosti této formy CAN spočívá v tom, že jeho projevy navenek (tedy vně rodiny), jsou obtížně postřehnutelné a diagnostikovatelné. Jejich postih právními prostředky ochrany dítěte je téměř nemožný. Z hlediska předpisů trestněprávních je téměř nemožné subsumovat některý z projevů této formy CAN pod konkrétní skutkovou podstatu v zákoně uvedených trestných činů. Pokud jde o projevy pasivní této formy CAN, je to vůbec nemožné. (Tu máme na mysli § 217 TrZ.). Jak je tomu v oblasti práva soukromého? Můžeme zkoumat tento problém – formu CAN v oblasti psychické z hlediska práva soukromého, především pak zákona o rodině. Zde nacházíme oporu především v § 31, stanovícím povinnosti rodičů, kteří jsou nositeli rodičovské zodpovědnosti, a jim adekvátní práva dítěte v podstatě na výchovu bezporuchovou, odpovídající všem, tedy i duševním potřebám

⁹ Vynikajícím způsobem je podána problematika CAN v díle citovaném v rozsáhlé monografii DUNOVSKÝ, J. a kol. *Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě*. Praha: Grada Publishing, 1995.

rozvoje dítěte v rámci požadavku jeho nejlepšího zájmu (blaha). **V případě, že rodiče své povinnosti neplní, zanedbávají je nebo jsou jejich „výchovné“ metody aktivně zaměřeny proti dítěti (srov. šikana, strašení, ponižování), chovají se protiprávně.** Opatření, event. sankcionování takového rodiče upravuje zákon o rodině v § 42 a násl. Problém ovšem záleží v tom, že chování rodiče (či jiné osoby spoluzijící s dítětem) se na psychice dítěte často projeví až po dlouhé době a následky toho, co dítě v rodině prožívalo, jeho duševní rozvoj, event. zdraví, poznamenaly trvale. **Právě v oně neseznatelnosti děje soužití za zavřenými dveřmi rodiny při utváření syndromu CAN v oblasti psychiky spočívá ona záludnost nebezpečné rodiny.** Proto je velmi obtížné postihnout, ať již jde o prevenci, pomoc či sankci, vznik a působení této formy CAN na základě zákona o sociálně-právní ochraně dětí č. 359/1999 Sb.¹⁰ Situace však zcela beznadějná není – dlouholetá praxe, která započala v devadesátých letech minulého století, ukazuje na to, že dítěti trpícímu syndromem CAN je možno podat vždy pomocnou ruku, pokud ono samo tuto pomoc vyhledá a vlastně na svůj problém upozorní odborníky a pracoviště určené k pomoci takovým dětem. Detekce, odhalení a zjišťování této formy CAN se může uskutečnit zejména pomocí ohlášení v konkrétním krizovém centru, žádostí o pomoc na některé z linek bezpečí apod. Mnohem nebezpečnější situace nastává pro dítě útlejšího věku, které ani svoje utrpení nedovede pochopit a není schopno se samo bránit. Syndrom CAN se posléze vyvíjí skrytě a tím více je toto rodinné prostředí pro dítě nebezpečnější.

3. Výjimečně však v české populaci není ani tělesné týrání, zneužívání a zanedbávání jako další forma CAN.¹¹ Aktivní projevy zde spočívají v tržných a zhmožděných ranách a poraněních dětí, dále jde o bití dítěte, zlomeniny, krvácení, dušení, otrávení, smrt. Pasivní projevy této formy CAN lze pozorovat jako neprospívání, vyhladovění, nedostatky v bydlení, ošacení, ve zdravotní a výchovné péči.

Pokud jde o tuto formu CAN, lze oproti předchozí formě rychleji a dokonaleji dítě ochránit. Je tomu tak proto, že následky tohoto týrání jsou obvykle

¹⁰ Srov. § 6 tohoto zákona, ale též § 7 a 8.

¹¹ O tom, že týrání dětí není v českých rodinách ničím zanedbatelným, svědčí statistické údaje. Ty ovšem vypovídají o těch případech, které byly zjištěny. Utajeno ovšem zůstává zřejmě mnohem více násilností v rodinách, které odhalení svého „soukromí“ všemožně brání. Podle statistik Ministerstva práce a sociálních věcí se od roku 2000 do roku 2006 stalo obětí týrání nebo sexuálního zneužití téměř jedenáct tisíc dětí. Špatné zacházení ze strany rodičů nepřežije téměř 50 dětí. V roce 2006 pracovníci MPSV evidovali 1.008 tělesně či psychicky týraných a 585 sexuálně zneužitých dětí.

zřetelné a seznatelné a je naděje, že neujdou pozornosti okolí rodiny, event. lékaře, školy a dítěti bude poskytnuta potřebná ochrana. Opět větší naději na zabránění rodiči či jiné osobě dítě takto týrat, mají děti starší (např. školního věku) než batolata.

Pokud jde o tuto formu CAN, zejména její aktivní projevy, obsahuje právní úprava jak v právu trestním, tak v právu soukromém jejich postihů a sankcionování.

V trestním právu jde zejména o § 215, upravující trestný čin týrání svěřené osoby. Pokud se týrání dítěte dopustil rodič, může být postižen podle ustanovení odst. 4 § 44 zákona o rodině. Soud je povinen zkoumat, zda tu nejsou důvody pro to, aby takový rodič byl zhaven rodičovské zodpovědnosti. Výrok soudu o zbavení rodičovské zodpovědnosti má pochopitelně pro rodiče dalekosáhlé právní následky: přestává být zákonným zástupcem dítěte, nemá právo mít dítě u sebe a vychovávat je, taktéž ztrácí právo spravovat jmění dítěte.

Právní ochranou tělesné integrity zabývá se právo soukromé ještě obecně v občanském zákoníku, konkrétně v § 11 a násl. Tělesná integrita náleží do skupiny osobnostních práv, která jsou bezvýjimečně chráněna. Proto nezáleží ani na věku, ani na konkrétním rodinném vztahu, aby mohl být uplatněn postih, který je v občanském zákoníku stanoven.

Dostáváme se tak k aktuálnímu problému, který je již po mnoho let ve veřejnosti, ale též právníky a legislativci diskutován. Jde totiž o tělesné tresty, které jsou stále v hojném počtu v české rodině uplatňovány.

Z veřejného života tělesné tresty již zcela zmizely. Nejsou dovoleny ve školských či jiných zařízeních, v nichž se o děti starají dospělí a mají při této své činnosti za ně odpovědnost (např. různé dětské tábory, rekreační pobyty apod.). Většina občanů hodnotí „zákaz“ tělesných trestů dětí jako správný. (To, že nesmějí tělesně trestáni dospělí, považuje veřejnost jako samozřejmost, po středověkých praktikách zbyla již jen historická vzpomínka.)

Přední čeští autoři (Dunovský, Vaničková) věnovali odbornému zkoumání a odsouzení tělesných trestů praktikovaných v českých rodinách mnoho místa: „Za jedno z hlavních východisek násilného zacházení s dětmi, možno pokládat **tělesné trestání dětí**. To velmi snadno přechází do týrání, přičemž hranice mezi trestem a týráním je téměř nezjistitelná, zvláště v transstrukturálním pohledu.“¹²

Systematicky a dlouhodobě se odborné problematice tělesného trestání dětí věnuje dr. Vaničková. (Své první práce v tomto ohledu publikovala již v roce 1994. Její poslední vynikající monografie pochází z roku 2004.¹³)

Tělesným trestům jako prostředku „výchovného působení“ rodičů vůči dětem je v posledních desetiletích věnována nejen značná společenská pozornost,

¹² Srov. DUNOVSKÝ, J. a kol., dílo citované v poznámce č. 9.

¹³ VANIČKOVÁ, E. *Tělesné tresty dětí (Definice – popis – následky)*. Praha: Grada Publishing, 2004.

ale dochází v řadě zemí též k legislativním úpravám, které v podstatě tuto činnost zakazují i rodičům. Legislativa se v České republice tomuto problému zatím úspěšně vyhýbala, k výslovnému zákazu tělesného trestání dětí v rodině, event. k jeho omezení (či vymezení), zatím nedošlo. Tím ovšem není řečeno, že by naučná literatura v oblasti právní ponechávala tento problém zcela bez povšimnutí. Tak např. se v monografii „Kurs občanského práva“ uvádí: „Významnou otázkou, která je legislativně řešena již v devíti evropských státech (Švédsko, Norsko, Dánsko, Finsko, Rakousko, Kypr, Lotyšsko a Německo), je tělesné trestání dětí. Také z hlediska české právní úpravy (§ 11 občanského zákoníku) je tělesný trest zásahem do tělesné integrity fyzické osoby.¹⁴ K této otázce se dále v učebnici občanského práva uvádí: „Tělesný trest formou zásahu do tělesné integrity dítěte jako fyzické osoby (ve smyslu § 11 občanského zákoníku) ve vztahu k právu rodičů řídit jednání dětí ‚užitím přiměřených prostředků‘ lze označovat za lex specialis k § 31 odst. 2 ZoR. Jde o výklad, který není všeobecně přijímán.“¹⁵

Je otázkou, zda lze či nelze tento způsob trestání dětí považovat za takový výchovný prostředek, kterým je dotčena lidská důstojnost, tj. důstojnost dítěte, a kterým je ohroženo jeho zdraví, jeho tělesný, citový, rozumový a mravní vývoj (srov. § 31 odst. 2 zákona o rodině). Zákaz tělesného trestání dětí rodiči dává za pravdu právní interpretaci vztahu § 11 občanského zákoníku k § 31 zákona o rodině, která dovozuje, že porušení tělesné integrity je tak závažným úmyslným jednáním, že ho za „přiměřený výchovný prostředek“ považovat nelze; proto ani nelze považovat odst. 2 § 31 zákona o rodině v této otázce za lex specialis k § 11 občanského zákoníku.

Úplný zákaz tělesných trestů nebo jejich podstatné omezení (např. zákaz používání předmětů, kterými je dítě bito apod.) není snadné. V české společnosti je autoritativní výchova dětí pomáhající si tělesným trestáním příliš vžita. K jasné a srozumitelné právní úpravě by tudíž dojít mělo. Dosavadní stav připouští různost výkladů, dokonce i značný subjektivismus, zejména u rodičů neschopných, kteří svou roli nezvládají. Proto legislativa států, která vnesla do právní úpravy tělesných trestů jasno tím, že je zakázala, je pro širší veřejnost mnohem průhlednější a srozumitelnější.

Tato právní problematika, která zřejmě není jen okrajovou záležitostí – vždyť naprostá většina dětí vyrůstá v rodině (když ne po celé dětství, tak alespoň po jeho část), se konečně letos (březen 2008) dočkala legislativního zájmu. Ministryně Stehlíková (ministryně vlády České republiky pro lidská

¹⁴ Srov. RADVANOVÁ, S., ZUKLÍNOVÁ, M. *Kurs občanského práva (Instituty rodinného práva)*. Praha: C. H. Beck, 1999, s. 98.

¹⁵ Srov. KNAPOVÁ, M., ŠVESTKA, J. a kol. *Občanské právo hmotné III*. Praha: ASPI, 2007, s. 96.

práva a národnostní menšiny) chce totiž předložit příslušný zákon, který by trestání dětí upravil.

Pro právní posouzení skutků porušujících tělesnou integritu dítěte jsou velmi významné definice přijaté v mezinárodním měřítku odbornou vědeckou obcí, především psychologii:

„Tělesný trest je úmyslné či záměrné působení bolesti atakem na tělo pro kázeňský přestupek (EPOCH WORLDWIDE, RADDABARNEN).

Forma tělesných trestů je rozmanitá, uvádíme jen nejčastěji používané tělesné tresty: pohlavek, facka, políček, výprask rukou, výprask předmětem, výprask na holou, kopanec, žďercha do zad, rána pravítkem nebo ukazovátkem, odhození, třesení, praštění hlavou o zed', štípání, tahání až vytrhávání vlasů, kroucení ušním bolcem, údery knihou nebo klíči do hlavy ...“¹⁶

V březnu letošního roku se v č. 13 časopisu „Respekt“ problematice tělesného trestání dětí velmi podstatě a zasvěceně, z hlediska současné české praxe věnuje A. Hudalla (Zákon proti pohlavkům). Současně podrobně seznamuje autorka čtenáře s uplatňováním zákonného zákazu těchto trestů, zejména pak s jeho pozitivním dopadem v SRN.

Od tělesného trestu odlišují autoři – odborníci tělesný trest **naplňující podstatu tělesného týrání**. Tuto definici poprvé formuloval kolektiv amerických autorů a později byla konsekválně přijata Výborem pro práva dětí OSN a Úřadovnou pro týrání dětí SZO. Definice říká, že tělesný trest je tělesným týráním, dochází-li k potrestání – za pomoci předmětu, je-li bití směřováno na citlivé části těla (hlava, břicho, oblast genitálií, plosky a dlaně), nebo také tehdy, zůstávají-li na těle stopy (modřiny, škrábance apod.). Tento rozdíl již vyjádřil Henry Kempe, který razil myšlenku, že rozdíl mezi tělesným trestem a tělesným týráním vystihuje ruka na zadečku batolete a ruka na tváři jinocha (R. Meadow).¹⁷

Vynikající výzkumy o tělesných trestech v dnešní české rodině vypovídají o velmi nelichotivých poznacích, o v podstatě neschopnosti, resp. nedostatečnosti výchovných schopností, rodičů v našem státě. Bohužel používání tělesných trestů v rodině naprosto převažuje. Pouze každé desáté dítě ze zkoumaného souboru nebylo tělesně trestáno. Výzkum se zaměřil na facku, výprask, kopanec a silnou ránu či úder. Pro více jak čtvrtinu dětí je facka téměř na denním pořádku, při trestání dcery otcem převažuje trest kopnutí. Velká část našich dětí je tělesně trestána takovým způsobem, který odpovídá násilí (bití předmětem na citlivou část těla, stopy na těle).¹⁸

¹⁶ Srov. VANÍČKOVÁ, E. *Tělesné tresty dětí*, s. 31.

¹⁷ Srov. tamtéž, s. 33.

¹⁸ Srov. tamtéž, s. 61 a násl.

Těchto několik „ukázek“ z velmi pečlivě zpracovaného díla seznamujícího nás s „rodinou za zavřenými dveřmi“ je skličující a zahanbující pro neschopné rodiče, kteří nedokážou víc než vůči slabšímu uplatnit svou fyzickou přesilu.

Uvážíme-li, že počet rozpadajících se rodin je vysoký, rodina trpí nestabilitou a rozvolněním, násilné chování vůči dětem „potencuje“ nebezpečnost pro zdravý vývoj dítěte.

Pokus zamezit tělesné tresty uplatňované v rodině vůči dětem by bylo třeba v právní rovině plně podpořit.

4. Dostáváme se k poslední významné formě syndromu CAN – k **sexuálnímu zneužívání dětí**.

V anglosaské literatuře je sexuální zneužívání dětí uváděno zkratkou CSA (Child Sexual Abuse) na rozdíl od CAN (Child Abuse and Neglect). **Sexuální zneužití dětí se dělí na bezdotykové a dotykové.** Bezdotykové zneužití zahrnuje setkání s exhibicionisty, vystavení dítěte pornografickým záznamům, při nichž dochází ke kontaktu; **kontaktní zneužití** je takové, kde dochází k pohlavnímu kontaktu.¹⁹

Ani sexuální zneužívání dětí nemůže zůstat stranou pozornosti tématu dítěti nebezpečné rodiny. Nejde totiž o jev ojedinělý nebo takový, který by byl na ústupu. Též naši odborníci disponují poznatky z tzv. incestních rodin. Jde o rodiny, kde „jedno nebo více dětí je sexuálně zneužíváno s pravidelnou či nepravidelnou frekvencí“.²⁰

Z výzkumů, které v letech 1997 až 1998 provedlo Krizové centrum linky bezpečí, bylo zjištěno, že 26 % dospělé české populace se v dětství stalo obětí některé z forem sexuálního zneužití. Toto číslo je pochopitelně již samo o sobě velmi závažné, podrobnější zkoumání však ukázalo, že v 60 % případů byly oběti zneužity osobou, kterou znaly, a ve 26 % se jednalo o pachatele z okruhu jejich rodiny. Provedený výzkum ukázal další podrobnosti, a to velmi významné: „Ve 26 % se jednalo o pachatele z okruhu jejich rodiny, přičemž z příbuzných osob byly děti nejčastěji zneužívány bratřenci a strýci. Pětinu příbuzných pachatelů tvořili vlastní a nevlastní otcové, desetinu vlastní a nevlastní bratři dětí. V případě kontaktního zneužití dívek bylo zastoupení příbuzných pachatelů až 36 %.“²¹

¹⁹ Srov. DUNOVSKÝ, J a kol. *Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě*. Praha: Grada, 1995, s. 71 a násl.

²⁰ WEISS, P. a kol. *Sexuální zneužívání, pachatelé a oběti*. Praha: Grada Publishing, 2000, s. 85.

²¹ Tamtéž, s. 85.

Incestní rodinné prostředí je v odborné literatuře označováno za patologické a v podstatě nezáleží na tom, zda jde o rodinu s nízkou socioekonomickou existencí, z vrstev lidí málo vzdělaných, závislých na drogách, alkoholu apod. Incest existuje i v rodinách s vysokým společenským standardem, bývá však zatajen. Patologie incestní rodiny je zřejmě ještě mnohem složitější než patologie vytvářená fyzickým či psychickým týráním dítěte. Lze si představit i kumulaci více projevů ubližování dítěti, a to jedním, případně i více členy rodiny.

Tento příspěvek směřuje spíše ke konstatování, že právní řady tradičních demokratických států vynakládají v rámci ochrany lidských práv stále důslednější úsilí v ochraně práv dětí. Odpovídá tomu adekvátně též rodinný život „za zavřenými dveřmi“?

Konečně nutno poukázat ještě na jednu souvislost vyplývající z rodinných poměrů dítěti „nebezpečných“, zejména v oblasti sexuální. Je zde totiž nebezpečí další, odehrávající se sice vně rodiny, kterému je však dítě rodinou vystaveno nebo před kterým není rodinou (ač jde o její prvotní úkol) ochráněno. Jde o **komerční sexuální zneužívání dětí**. Toto samo o sobě je tématem tak rozsáhlým a odborně náročným, že odkazuji na vynikající práce, které se jím zabývají.

Je na místě, zejména pro sledování vývoje právní úpravy, upozornit na poslední významný dokument, kterým je Opční protokol č. 2 o obchodování s dětmi, dětské prostituci a dětské pornografii. Jde o protokol k Úmluvě o právech dítěte. Ač byl přijat Valným shromážděním OSN 25. 5. 2000 s účinností od 18. 1. 2002, do dnešního dne nebyl Českou republikou ratifikován.

MÍSTO ZÁVĚRU

Zanedlouho uplyne rok od okamžiku, kdy došlo k odhalení týrání dětí v tzv. kuřimském případě. Z toho, co je známo z informací podaných médii, je zřejmé, že všechny státní orgány se na samém počátku odhalení a vyšetřování případu dopustily řady pochybení. Jen z toho, co již dnes je veřejnosti nepochybně známo, lze konstatovat, že jde o případ obudný, zasahující do takových oblastí, na které doposud v našich poměrech nikdo nepomyslel.

Nelze však předbíhat výsledky vyšetřování a zejména pak soudní řízení, v němž dojde k podání důkazů o závažnosti protispoločenského chování obžalovaných a bezprecedenčního (zatím) ubližování dětem. Všechny souvislosti by měly být objasněny také proto, aby tento případ mohl být uváděn jako výstraha a memento, že z laxního přístupu k ohrožení dětí je nutno vyvodit vážné důsledky, a to ve všech směrech.